

Na przełomie lat 60 i 70-tych III w. w rezultacie dalszego obniżenia wagi antoninianów relacja wartości złota do srebra przybrała bardziej korzystną dla złota aniżeli w latach poprzednich postać proporcji jak 1:9,4. Wskutek utraty około 270 r. złóż złota w Dacji, faktyczne ceny rynkowe w państwie rzymskim zdecydowanie odbiegały od układu zależności wynikających z metrologii emitowanych nominalów, na co wskazuje ograniczenie przez Waleriana i Galiena ilości wybijanych podówczas aureusów; skarby monet z tego okresu zawierają jedynie w niewielkiej części złote nominaly²⁹. Równolegle postępowała degradacja monety złotej, wyrażająca się w coraz wyraźniejszym zmniejszaniu ciężaru emitowanych nominalów. Przy równoczesnym wzroście cen i spadku siły nabywczej uczestniczących w obiegu monetarnym jednostek pieniężnych, mennice państwowe nie były w stanie, mimo podjętych uprzednio kroków, zaopatrzyć rynku w wystarczającą ilość pieniądza. W tej sytuacji na szeroką skalę pojawiło się produkowanie monet zastępczych, jak to miało miejsce w okolicach Renu, czy też nieoficjalne emitowanie brązowych nominalów między innymi w Brytanii, Hiszpanii i Galii, być może nawet za cichym przyzwoleniem miejscowych władz³⁰.

W konsekwencji, postępująca w dalszym ciągu dewaluacja pieniądza, zmuszająca państwo do coraz szerszego odstępowania w polityce podatkowej od ściągania opłat w pieniądzu na rzecz stopniowego przechodzenia do naturalnego regulowania danin, prowadziła do nasilania się kryzysu monetarnego³¹. Poglębiających się trudności kruszcowych dotyczy przekaz Herodiana; wspomina on o przetapianiu przez Maksymina Traka wszelkich darów wotywnych, posągów, ozdób itp. z przeznaczeniem na bicie z uzyskanego w ten sposób kruszcu bieżących emisji cesarskich monet³². Przy czym symptomatyczne jest nie tyle zarzucenie w pewnym okresie przez Maksymina Traka produkcji antoninianów, ile wyraźnie dostrzegalny wzrost cen, w tym srebra, pozostający w związku z niewielkimi rezerwami kruszców przechowywanych w skarbcu³³. Nimniej aż do końca lat 30-tych III w. zaznacza się ustabilizowanie standardu denarów na zredukowanym poziomie. Kiedy jednak w 238 r. za panowania Gordia-

F. Oertel, CAH XII, s. 725; Bolin, *State*, s. 269 n. Por. West, *Gold and silver*, s. 119.

²⁹ Mickwitz, o.c., s. 213; R. A. G. Carson, *The reform of Aurelian*, RN 6 ser., VII, 1965, s. 232 n.; Sperber, *Costs*, s. 234; Callu, *La politique*, s. 323; Lafaurie, *Réformes*, s. 88; S. Bolin, *Die Funde römischer und byzantinischer Münzen im freien Germanien*, Deutsches Archäologisches Institut. Römisch-germanischen Kommission XIX Bericht, 1930, s. 108, 118 n., 137. Zob. również B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschaffkunde I. Das II. und III. Jahrhundert (101—284)*, ANRW II 6, s. 110 n.

³⁰ Zob. A. Kunisz, *Obieg monetarny w Cesarstwie Rzymskim w latach 214/215—238 n.e. Od reform Karakalli do przywrócenia emisji antoniniana*, Katowice 1971, s. 91 n.; tenże, *Gospodarka*, s. 82 n.

³¹ Kunisz, *Gospodarka*, s. 75 n.; West, Johnson, *Currency*, s. 95; W. Liebeschuetz, *Money economy and taxation in kind*, Rhein. Mus. CIV, 1961, s. 242 n.; R. Remondón, *La crise de l'empire romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris 1964, s. 111 n.; T. Pekáry, *Les limites de l'économie monétaire à l'époque romaine* [w:] *Les „Dévaluations”* 2, s. 109, 113.

³² Herodian VII 3,5. Por. IV 15,7—9. Zob. również West, *Ancient money*, s. 9 n.; P. Oliva, *Pannonia and the onset of crisis in the Roman Empire*, Praha 1962, s. 67 n.

³³ Bolin, *State*, s. 249; Mickwitz, o.c., s. 48 n.; Bernardi, o.c., s. 16 n.